

Царьова І. В.
кандидат філологічних наук, доцент
*Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ*

ДЕРИВАЦІЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У ЮРИДИЧНОМУ ТЕКСТІ

Специфічна форма дериваційного функціонування слова сучасного українського юридичного тексту полягає в зіставленні двох її складників. По-перше, деривація мовних одиниць здійснюється за допомогою вихідних супозитивних одиниць правничого тексту до процесів текстотворення і самодетермінування. По-друге, деривація не вичерпується тільки детермінаційними зв'язками мовних одиниць, а містить у собі момент їх розвитку та модифікації, що представляє зміст інноваційного складника процесу [6]. Дериваційне функціонування слова в юридичному тексті є мовно-мовленнєвим механізмом, дія якого визначається балансом детермінант, висхідним до загальномовних антиномій: об'єктивне/суб'єктивне, системне/текстове, позначене/означуване. Ця проблема виражена в джерелах дериваційної енергетики слова, що виникає у збереженні потенціалу. Завдяки словотворенню мова постійно реалізує свої можливості в забезпеченні комунікативних потреб суспільства.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. юрислінгвістичні напрацювання в Україні дещо активізувалися. До дослідження цієї проблематики долучилися Н. Артикуца, М. Вербенец, Л. Гапонова, С. Ілініч, Т. Лепеха, П. Луньо, М. Паночко, Г. Савчук, Б. Стецюк, Н. Трач, О. Шаблій, О. Шпильківська та ін.

Зазначимо, що поняття основи недостатньо чітко вказує на наявність словотвірних відношень або, навпаки, їхню відсутність, для чого спеціально вводять поняття непохідної, або простої, основи. Ще менше відображає поняття основи сутність словотвірних відношень. Наприклад, основа слова *недоторканність* є п'ятиморфемним утворенням (*недо-торк-а-нн-ість-*), утім, як це обходить реальний процес утворення цього слова з елементів *недоторканн-* та *-ість-*? Адже модель похідного може бути представлена в цьому випадку як «ознака особи + суфікс *-ість-*», і в цьому сенсі означені морфеми є нерівноправними. Низка цих морфем у межах моделі може бути відсутньою, що означає їхню іррелевантність зі словотвірного погляду; порівняймо участь у цій моделі основ з меншою кількістю морфем на зразок *осудність* (*осудн-* + *-ість-*). Отже, розуміння основи не можна ототожнювати з тими елементами, які утворюють похідне слово.

Зважаючи на це, на рівні словотвору виділяємо іншу (нову) одиницю, що служить для утворення похідних, але відрізняється від афіксів. Ця одиниця, необхідна для позначення не службових, а повнозначних елементів похідного, уводиться з метою безпосереднього відображення складників окремого слова на словотвірному рівні. Для ідентифікації цієї одиниці використовуємо словосполучення «твірна основа», хоча лінгвістична

практика засвідчує неоднозначність розуміння цього терміна. Отже, під твірними основами ми розуміємо відповідні для кожної похідної лексеми повнозначні мовні відрізки, які не лише беруть участь у створенні слова, але є його безпосередніми складниками. Такими відрізками є ті частини слова, що маркують у ньому результат передостаннього акту словотвору. Фактично це означає, що твірна основа дорівнює морфологічній основі слова мінус ті елементи, які були приєднані до цієї основи у процесі останнього словотвірного акту. У тому випадку, коли весь словотвірний процес полягає в одноразовому, одномоментному акті словотворення, виключаються всі елементи, крім кореня (*суд-ов-ий, прав-ов-ий, підозр-^а, опік-^а* тощо). В інших випадках твірна основа може бути виокремлена на підставі визначення порядків проведення окремих ланок словотвірного процесу. Підкреслимо, що за цього визначення твірної основи вона може збігатися і з готовим цільним словом, що стосовно звичайної морфологічної основи повинно бути виключено.

За такого трактування твірної основи питанням першорядної важливості виявляється встановлення послідовності окремих ланок або актів словотвірного процесу, тобто виділення словотвірних шарів, що відповідають одномоментному словотвірному акту. Процедура аналізу передбачає членування слова в напрямку, зворотному реальному перебігові процесу словотвору: порівняємо, наприклад, послідовне виділення ланок словотвірного процесу в слові *переслідування* (процес за відповідною дією). Твірною основою цього слова є *переслідува-ти*, яка є наслідком передостаннього акту словотвору (останній полягає в додаванні до основи *переслідува-* суфікса *-ти*). Твірною основою дієслова *переслідувати* постає *слідува-ти*, далі – корінь *слід-*. Усе аналізоване слово постає як ланцюжок з чотирьох ланок, причому кожна з них демонструє відмінну від інших словотвірну модель.

Як зазначає О. О. Реформатський, «завдяки тісному зв'язку елементів у процесі утворення похідних основ у фузійних мовах ці елементи не просто лінійно складаються в ланцюжок, а утворюють нову морфологічну якість, одиницю, готову загалом брати новий формоутворювальний елемент («формальну належність» П. Ф. Фортунатова). Одночасно колишній формоутворювальний елемент твірної основи «загасає», утрачає свою формотвірну властивість і тісно зростається з первинною основою (коренем)» [4, с. 224]. Такі випадки, коли кілька словотвірних морфем кумулюються в межах одного слова в процесі послідовного, тобто різночасного, утворення похідних, аналізував П. Ф. Фортунатов, у нього ми й натрапляємо на думку про ступені похідних основ. Згодом це було більш детально описано Г. О. Винокуром, який висунув через уточнення характеру похідної основи такі терміни, як «похідна основа першого ступеня», «похідна основа другого ступеня» тощо [1, с. 440–441]. Ця ідея була останнім часом розвинена П. О. Соболевою, яка запропонувала розподіляти похідні слова всередині одного словотвірного гнізда за кількома ступенями похідності: нульовий ступінь похідності (кореневе слово, наприклад *слід*), перший

ступінь похідності (корінь + наявний або ненаявний показник одного акту словотвору, наприклад *слід-ува-ти*), другий ступінь похідності (корінь + показники двох послідовних актів словотвору, наприклад *пере-слід-ува-ти*) тощо [5, с. 39]. Отже, цей метод дозволяє найбільш чітко уявити сутність твірної й похідної основ слів.

Ядром будь-якого похідного слова є корінь й афікси, що функціонують разом з ним, оскільки комплексно ці морфеми містять центральне значення. Це ядро є основою слова. У будь-якому гнізді тільки одна основа є непохідною й водночас твірною для інших слів гнізда – це його верхівка.

Так звані зв'язані основи відносять до особливого типу основ. Зазвичай вони розглядаються в одному контексті з похідними й непохідними основами. Помилковість включення їх до складу непохідних або похідних слів очевидна, оскільки зв'язані основи відрізняються від тих і від тих. За спостереженнями О. О. Земської, від похідних основ вони відрізняються тим, що не мають своїх твірних, хоча і здатні членуватися. Їх не можна віднести й до непохідних: на відміну від них зв'язані основи членуються, не маючи твірних.

У зв'язку з таким розумінням зв'язаних основ було порушено питання: які структурно-семантичні взаємини слів, що мають такі основи? Висловлено думку, що у зв'язаних основах «не виражено напрям похідності, оскільки вони мають будову однакової складності» [3]. В. В. Лопатін та І. С. Улуханов увели до наукового обігу поняття «взаємної вмотивованості»: «У ряді випадків можна говорити тільки про словотвірну співвідносність слів, оскільки відсутні системні чинники, що вказують на зв'язки вмотивованості» [2, с. 192–193].

У такому разі необхідно внести деякі корективи. Похідність слів на зразок *позбавити* – *позбавляти* досить важко (або майже неможливо) визначити лише з позицій синхронного підходу: зараз ці дієслова репрезентують видову пару і тому не вважаються парою твірне – похідне. З погляду діахронії або ахронії похідність визначається відповідно до правил: *позбавити* – дієслово семантично більш «просте» порівняно з дієсловом *позбавляти*, воно позначає одноразовість дії, її односпрямованість; дієслово *позбавляти* є семантично більш «складним», що позначає різноспрямованість, багаторазовість дії. Отже, зважаючи на таку словотвірну залежність цих слів, зазначимо, що про взаємну вмотивованість не йдеться з погляду реальних словотвірних відношень, адже дієслово *позбавити* вмотивовує дієслово *позбавляти*.

Література

1. Винокур Г. О. Заметки по русскому словообразованию. *Избранные работы по русскому языку*. М., 1959. С. 419–442.
2. Лопатин В. В., Улуханов И. С. Структура славянской морфемы в синхронном и диахронном аспектах. *Международный съезд славистов*. Х. М., 1988. С. 190-206., С 192–193.

3. Олексенко О., Мізіна О. Структурно-семантичні та функціональностильові властивості нульсуфіксальних атрибутивів: монографія. Полтава – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2014. 232 с.
4. Реформатский А. А. Введение в языкознание. М.: Просвещение, 1960. 544 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
6. Царьова І. В. Сучасний український юридичний текст: лексико-дериваційна структура. Дніпро: ЛПРА, 2020. 446 с.

Шманатова А. С.
старший викладач
*Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ*

МЕДІАОСВІТА ТА МЕДІАВПЛИВИ НА АУДИТОРІЮ

На сьогоднішній день такі поняття як глобальне та інформаційне суспільство активно увійшли у вжиток, і не викликають подиву. Науково-технологічні досягнення, процес глобалізації та поширення всесвітньої мережі інтернет сприяють пришвидшенню зв'язку, взаємопроникненню культур, послабленню кордонів та збільшенню контактів. В таких умовах, вплив ЗМІ та медіаресурсів, інтернету в житті суспільства, а особливо молоді, значно зростає. Зважаючи на цей фактор, особливого значення набуває необхідність розуміння сучасних процесів у сфері медіа та впровадження якісної освіти, що відповідає вимогам сьогодення.

Медіаграмотність – це вміння використовувати сучасну техніку комунікаційного характеру, здатність до спілкування та вільного користування медіазасобами, залучення їх для пошуку, обробки інформації, а також вміння отримані потоки інформації критично аналізувати, працювати з ними. Медіаграмотність допомагає не тільки навчитись користуватись засобами отримання інформації, а й вміти обробляти її – розуміти, що можна прийняти як адекватне, а що може нести загрозу, або бути неперевіреном, цілеспрямованим на дезінформацію джерелом. В освітньому процесі медіаграмотності ключовою є роль медіапедагога, який є джерелом отримання знань і навичок у сфері медіаграмотності. В українському контексті, така роль є особливо важливою, бо мова йде про вміння роботи з інформацією та обізнаність у сфері медіа, в умовах ведення гібридної війни.

Дослідженням медіаосвіти займався відомий вчений К. Д. Ушинський. В його дослідження особлива увага приділялась ЗМІ, як важливим складовим медіаосвіти. Окрім цього, вчений приділяв багато уваги вихованню духовних якостей. «У будь-якій науці - писав він - більш чи менш присутній естетичний елемент, передачу якого студентам повинен мати на увазі наставник». Розвиток у дитини смаку, естетичного елементу, вмінню